

УДК 34.06

Голубка Олеся, ст. V курсу юридичного факультету; науковий керівник – к.філос.н, доцент Матвійчук А. В. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА

Анотація. *В статті досліджено сучасний стан використання поліграфа (детектора брехні) в Україні. Розкрито технологічні та правові особливості залучення інструментального виявлення прихованої інформації. Окреслено перспективи застосування поліграфа у вітчизняній практиці.*

Ключові слова: *детектор брехні, поліграф, судові експертизи, права людини, моральна шкода.*

Аннотация. *В статье исследовано современное состояние использования полиграфа (детектора лжи) в Украине. Раскрыты технологические и правовые особенности привлечения инструментального выявления скрытой информации. Очерчены перспективы применения полиграфа в отечественной практике.*

Ключевые слова: *детектор лжи, полиграф, судебные экспертизы, права человека, моральный вред.*

Annotation. *The article contains analysis of the current state of the polygraph (lie detector) use in Ukraine. The author shows the technological and legal issues of involvement instrumental detection of hidden information. It also contains the prospects of use of polygraph in domestic practice.*

Keywords: *lie detector, polygraph, juridical expertise, human rights, non-pecuniary damage.*

Проблема виявлення прихованої інформації актуальна давно. Між тим в останні десятиліття фахівцями вітчизняної та зарубіжної психології активно впроваджується в практику метод інструментального виявлення прихованої інформації за допомогою детектора брехні. На цей час більш ніж у дев'яносто країнах світу (зокрема США, Японії, Канаді, Ізраїлі, Туреччині, Польщі, Угорщини тощо) в той або інший спосіб використовуються методи реєстрації психофізіологічних реакцій людей з метою встановлення правдивості їх свідчень з того чи іншого приводу.

Сьогодні в Україні використання поліграфа законом не заборонено. Отримання ліцензії на його придбання і використання не потрібне. Водночас, правомірність його використання, наукова обґрунтованість, особливості

використання інформації, отриманої з його допомогою, моральні основи – все це і сьогодні викликає багато суперечок навколо детектора брехні.

Окреслюючи ступінь наукової розробленості обраної теми, необхідно відзначити, що використання детекторів брехні в українській науці є відносно новою і маловивченою сферою досліджень. При цьому вітчизняними та зарубіжними науковцями демонструються різні підходи до вирішення означених питань. Теоретичні та практичні проблеми детекції брехні досліджували такі вітчизняні й зарубіжні вчені та практики В. Л. Васильєв, А. М. Волик, А. Я. Гуревич, Я. В. Комісарова, Д. А. Мовчан, Г. Г. Москаль, О. І. Мотлях, Ю. І. Савельєв, Ю. І. Холодний та В. Ю. Шепитько. Однак, велика практична значимість та недостатня теоретична розробленість аналізу ролі поліграфа при вирішенні кадрових питань, експертизи та оперативно-розшукової діяльності визначили актуальність нашої роботи.

Метою нашої статті є дослідження особливості правової регламентації залучення поліграфа у вітчизняну практику.

Аналіз спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що дослідження (обстеження, інтерв'ювання) з використанням поліграфа має наукове підґрунтя і засноване на процесах, які пояснюються залежністю фізіологічного стану людини від психічних та емоційних реакцій, які можуть викликати різноманітні стимули, що містять вагому для особи інформацію. Таким чином, детектор брехні є технічним засобом, який має наукову основу, а значить, надає досить об'єктивні дані, природа виникнення яких відома. Між тим, судова психофізіологічна експертиза на детекторі брехні (поліграфі) є найбільш складним і відповідальним видом у діяльності поліграфолога. У фахівця, який притягається до проведення судової експертизи, повинна бути кваліфікація експерта – поліграфолога, практичний досвід не менше одного року та знання в юриспруденції.

Проте, на практиці українська держава не атестує на сьогоднішній день експертів-поліграфологів. Тобто, цю експертизу можуть проводити організації та приватні особи, які не мають жодного державного дозволу, ліцензії, допуску на проведення цього виду судової експертизи, що значно послаблює її доказовий потенціал. Водночас через відсутність законодавства щодо використання поліграфа (детектора брехні) немає єдиної назви такої експертизи. У процесуальних документах і на сайтах експертів, що пропонують проведення такої експертизи, зустрічаються різні назви – судово-психологічна експертиза з використанням поліграфа, судова психофізіологічна експертиза, судова психолого-фізіологічна експертиза [1].

Між тим, необхідно зауважити, що експерти відзначають певну відмінність судової психофізіологічної експертизи від опитування з використанням поліграфа, яка полягає в тому, що експертиза може бути проведена на підставі винесеної постанови слідчого або ухвали судді, а опитування з використанням поліграфа може бути проведений за усним

або письмовим зверненням фізичних чи юридичних осіб [2]. Крім цього, поліграфолог при проведенні судової психофізіологічної експертизи в рамках кримінального провадження попереджається про кримінальну відповідальність за видачу завідомо неправдивого висновку, а при проведенні дослідження (у сфері трудових відносин в інтересах забезпечення економічної безпеки, захисту комерційної або банківської таємниці) не попереджається. У висновку про проведену судової психофізіологічної експертизи в рамках кримінального провадження дається розгорнутий опис того, що і як робив поліграфолог в ході дослідження, робляться висновки про причинно-наслідкові зв'язки проявлених реакцій і зроблених висновків, додається перелік тестових блоків з переліком питань тощо. Тому для проведення судової психофізіологічної експертизи в рамках кримінального провадження можна залучати тільки фахівців що мають досить великий практичний досвід, які вміють користуватися всім арсеналом тестів для поліграфічних перевірок.

Впровадження в кримінальний процес психофізіологічної експертизи на детекторі брехні (поліграфі) іноді розглядається як остання можливість невинній людині довести свою непричетність до інкримінованого їй злочину. Зауважимо, що відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також на підставі ст. 242, 243, 332 КПК України, захисник має право залучати фахівця, а також збирати докази шляхом отримання документів, інших відомостей. Водночас, будь-яка сторона процесу, яка не згодна з висновками експерта або отримала відмову в задоволенні клопотання про призначення експертизи, може звернутися безпосередньо до експерта для отримання його висновку. Отже, сторона захисту може самостійно звернутися до експерта-поліграфолога і замовити проведення опитування з використанням поліграфа. Зокрема і для того, щоб особисто переконатися в тому, що підзахисний не спотворив фактичні обставини справи, тобто з'ясувати, чи говорить він правду. Це може допомогти виробити правильну тактику захисту в інтересах підзахисного. Надалі, якщо результати проведення опитування з використанням поліграфа виявилися на користь особи, що перевіряється, є більше підстав вимагати призначення судової психофізіологічної експертизи.

Дослідники відзначають, що проблеми, пов'язані з призначенням, проведенням і здійсненням процесуальної оцінкою результатів судової психофізіологічної експертизи на детекторі брехні (поліграфі) у цивільному процесі істотно відрізняється від кримінального процесу і зумовлено це законодавчим закріпленням обов'язку доведення [3]. Зокрема, у кримінальному процесі для підсудного, у разі його відмови від участі у проведенні психофізіологічної експертизи, процесуальні наслідки не виникають, що створює нездоланні труднощі в доведенні сторони

обвинувачення, а також свідкам та потерпілим, які, як правило, завжди дають згоду на її проведення.

На відміну від кримінального, цивільний процес більшою мірою характеризується змагальністю, а тому заперечення проти проходження експертизи або згода на її проведення процесуального значення не мають, але можуть юридично тлумачитися сторонами при судових суперечках. Іншими словами, виникають прямі процесуальні наслідки для сторони (позивач, відповідач), яка ухиляється від судової психофізіологічної експертизи на детекторі брехні (поліграфі).

Зважаючи на зазначені особливості, відкриваються великі можливості для судової психофізіологічної експертизи на детекторі брехні (поліграфі) в цивільному процесі. Саме тому впровадження судової психофізіологічної експертизи в цивільному судочинстві в наш час можна вважати одним з пріоритетних напрямів. Чималі перспективи відкриваються також для застосування судової психофізіологічної експертизи на детекторі брехні (поліграфі) і а справах про адміністративні правопорушення, зокрема про дорожньо-транспортні пригоди, коли одна зі сторін наполягає на своїй правоті, заявляючи, що протокол про ДТП складено упереджено.

Принадно зауважимо, що ми поділяємо думку про доцільність здійснення перевірок з використанням поліграфа при проведенні допитів, очних ставок, впізнань. При цьому, необхідно пам'ятати, що обстеження з використанням поліграфа – це не просто процедура фіксації реакцій людини на запитання, стимули, а комплексна процедура, яка має певну методику, порядок, специфіку проведення. Зважаючи на це судову психофізіологічну експертизу, як власне і будь-яке опитування з використанням поліграфа, повинні проводити професіонали-поліграфологи, які мають певні знання з психології, фізіології і, звичайно, володіють навичками роботи з відповідним приладом. Вказані експерти процедури є досить тривалими у часі, потребують особливої підготовки та обробки результатів дослідження.

Отож не дивно, що до переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років, затвердженого наказом МВС України від 29 липня 2010 року № 347, віднесено: 1) отримання інформації про речові докази та обставини вчинення вказаних злочинів за допомогою поліграфічних пристроїв; 2) розробка програмного забезпечення та доступного інтерфейсу програм роботи на поліграфічних пристроях. При цьому, як відзначають експерти, застосування поліграфа в кримінальному судочинстві є допустимим. Це відповідає критеріям законності (жоден правовий акт не містить заборони його використання, він не порушує прав людини, принципів кримінального судочинства чи процесуальних гарантій особи), етичності (поліграф ніяким чином не принижує гідність людини і не є аморальним за умов

правильного його застосування) та безпечності (жодної небезпеки життя чи здоров'ю особи він не несе) [4, с. 33].

Водночас, застосування поліграфа і в старому і в новому КПК України не врегульоване і до процесуальних дій не належить. Нині спеціалісти поліграфологи не наполягають на тому, щоб їхні висновки залучалися до матеріалів кримінальної справи, тому що поліграфічні опитування являються одним із етапів у розслідуванні злочину, в результаті яких стає можливим одержання орієнтувальної інформації, виявлення матеріальних доказів у справі тощо. Як правило, точність результатів поліграфічних тестів сягає до 98 %. Решта 2 % – залежать від професіоналізму самого поліграфолога і суб'єктивних чинників: психічного стану людини, утомленості або стану наркотичного сп'яніння.

З іншого боку, результати обстеження на поліграфі в кожній справі процесуально оформлялися по-різному: як висновок психофізіологічної експертизи; як висновок спеціаліста-поліграфолога за результатами спеціального психофізіологічного обстеження; як висновок психофізіологічного інтерв'ю; як показання експерта-спеціаліста за результатами психофізіологічного інтерв'ю [4, с. 38]. Слід наголосити, що перевірка на поліграфі дозволяє не лише визначити найбільш перспективні напрями розслідування кримінальної справи, а й сприяти особам, які не мають відношення до злочину, але підозрюються у ньому, довести свою презумпцію невинуватості. Отож перспектива розвитку поліграфічних досліджень у правоохоронних органах сьогодні у повній мірі залежить від запровадження у КПК України норми, яка б регулювала порядок використання «детектора брехні», а також від того, чи будуть організовані на постійній основі вітчизняні професійні курси підготовки поліграфологів і наскільки прозорими будуть тендери по закупці поліграфів.

Досліджуючи вітчизняні особливості проведення опитування з використанням поліграфа в інтересах забезпечення економічної безпеки, захисту комерційної або банківської таємниці у сфері трудових відносин, необхідно наголосити, що подібне опитування трактується як особливе психологічне тестування, що надає дійсну характеристику якостей людини, знання яких дозволяє працевластувачу точно позиціонувати майбутнього співробітника усередині компанії і максимально використовувати всі його здібності. Другий важливий аргумент щодо залучення у сферу трудових відносин практики опитування з використанням поліграфа це можливість підтримки лояльності у межах певної організації чи установи, адже перевірка на поліграфі вже працюючого персоналу допомагає виявленню з числа співробітників осіб що здійснили умисні дії, які завдають збитку інтересам працевластувача (організації, установи або компанії).

Отже сьогодні чимало фірм в Україні пропонують послуги з перевірки поліграфом своїх співробітників і навіть їх родичів. Втім, як відзначають

дослідники, на всіх сайтах, що пропонують ці послуги, законність процедури перевірки обґрунтовують вельми туманно – фактично від потенційних клієнтів, просто приховують відсутність нормативної бази, що регулює використання перевірки на поліграфі [1]. При цьому відсутність законодавства щодо використання детектора брехні створює чимало проблем, наприклад значно ускладнює можливість відшкодувати шкоду, моральну або фізичну, яка може бути завдана людині під час такої перевірки.

На практиці через відсутність норм, що регулюють застосування поліграфа у трудових правовідносинах, утворилися дві основні проблеми: 1) роботодавець повинен забезпечити працівникові або здобувачеві проведення попереднього медичного огляду або хоча б розмову з лікарем на предмет допустимості проходження перевірки поліграфом, чого на практиці часто не відбувається; 2) відкритим залишається допустимість ймовірних питань з правової та морально-етичної точки зору, адже Конституція України дозволяє людині не розголошувати інформацію особистого характеру, включаючи інформацію про вчинений нею злочин.

Зважаючи на вище означені моменти, важко не погодитися із такою постановкою питання, що законодавець повинен набратися мужності і врегулювати використання поліграфа, встановити вимоги до осіб, які отримують сертифікат (свідоцтво, диплом – будь-який документ), який дозволяє бути поліграфологом, тобто захистити українських громадян від дилетантів у справі здійснення перевірок з використанням поліграфа. Ми поділяємо тезу, що нині важливо визначити випадки, в яких заборонено використання детектора брехні в Україні, визначити коло осіб, які не можуть бути піддані перевірці з використання поліграфа та регламентувати морально-етичні рамки використання детектора брехні. Необхідно також унормувати принципи використання поліграфа.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що в Україні опитування з використанням поліграфа переважно здійснюються для проведення судових психофізіологічних експертиз на поліграфі, а також у сфері трудових відносин, захисту комерційної або банківської таємниці. Встановлено, що в Україні не існує законодавчої бази, яка б регулювала застосування поліграфа. Тому вітчизняні експерти виходять з того, що в нашому випадку працює принцип «що не заборонено, те дозволено». Водночас, українські нормативно-правові акти в непрямий спосіб здійснюють регламентацію застосування детектора брехні. Але проведення тестування на поліграфі не повинно порушувати прав людини.

Щодо особливостей вітчизняної практики застосування поліграфа слід відзначити що на практиці: 1) українська держава не атестує на сьогоднішній день експертів-поліграфологів; 2) експерти вказують на відсутність у національних нормативних актах понять «поліграф», «судова психофізіологічна експертиза», «опитування з використанням поліграфа»,

що не сприяє законному практичному використанню детекторів брехні на практиці; 3) проблеми, пов'язані з призначенням, проведенням і здійсненням процесуальної оцінки результатів судової психофізіологічної експертизи на детекторі брехні (поліграфі) у цивільному процесі істотно відрізняється від кримінального процесу і зумовлено це законодавчим закріпленням обов'язку доведення; 4) перспектива розвитку поліграфних досліджень у правоохоронних органах сьогодні у повній мірі залежить від запровадження у КПК України норми, яка б регулювала порядок використання поліграфа; 5) опитування з використанням поліграфа у сфері трудових відносин, дозволяє виробити тактику швидкої адаптації претендента на робоче місце та створює додаткові можливості підтримки лояльності працюючого персоналу; 6) зважаючи на значні перспективи використання поліграфа в Україні законодавець повинен врегулювати здійснення перевірок з використанням цього технічного засобу.

1. Маляр Анна. Використання детектора брехні в Україні – про що мовчить закон [Електронний ресурс] / Анна Маляр // Українська правда – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/09/23/6998462/>. **2.** Комиссарова Я. В. Криминалистическая полиграфология: миф или реальность? / Я. В. Комиссарова // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2011. – № 1. – С. 96–108.; Процедура перевірки на детекторі брехні (поліграфі) [Електронний ресурс] // Детекция лжи – Режим доступу : <http://sporina.com.ua/ua/233-protsedura-perevirki>. **3.** Клименко Н. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів / Н. Клименко, О. Клецов // Право України. – 1998. – № 1. – С. 95–103. **4.** Нанівський Віталій. Перспективи використання поліграфа у кримінальному провадженні / Віталій Нанівський, Тарас Лешкович // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1 – С. 33–38.